

UDK: 32-05 Jakšić J. (497.5+497.6) “1918/1921”

Pregledni rad

Ana Rajković

Hrvatski institut za povijest –

Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

Slavonski Brod, Hrvatska

anarajkovic23@gmail.com

**Jedan prilog o razvoju centrumaške struje u BiH i
njeni doticaji s radničkim pokretom u Hrvatskoj
kroz djelovanje Jove Jakšića (1918.–1921.)**

Apstrakt: Premda je radnički pokret bio izuzetno zastupljeno istraživačko područje u jugoslavenskoj historiografiji tijekom druge polovice 20. stoljeća, neki njegovi aspekti, poput ideološke uvjetovanosti, nisu dovoljno analizirani. Stoga, cilj je rada na temelju arhivske građe te novinskih izvora prikazati razvoj centrumaške / socijaldemokratske linije u bosanskohercegovačkom radničkom pokretu, odnosno analizirati njezine doticaje s hrvatskim socijaldemokratima, prije svega u smislu djelovanja Jove Jakšića (1893.–1971.) koji je, između ostaloga, uređivao i glasilo osječkoga ogranka Socijalističke zajednice Jugoslavije (kasnije Socijalističke partije Jugoslavije) “Radnički list”. S ciljem postavljanja navedene teme u širi kontekst u radu se također daje kratki prikaz razvoja radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini do 1914. godine, kao i onodobna ideološka stremljenja u međunarodnom radničkom pokretu.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, radnički pokret, Socijalistička partija Jugoslavije, ideologija, socijaldemokrati, centrumaši, komunisti, Jovo Jakšić, *Radnički list*, Osijek

Abstract: Although the labour movement has been a widely researched field in the Yugoslav historiography, during the second half of the 20th century some of its aspects, such as ideological conditions, were not sufficiently analysed. Therefore, the aim of this paper is to portray the development of the centralist / social democratic wing of the labour movement in Bosnia and Herzegovina, based on the available archive materials and newspaper sources, and its relations with the Croatian social democrats. It aims to analyse the work of Jovo Jakšić, who was the editor of the newspapers of the Osijek branch of the Socialist Union of Yugoslavia (later the Socialist Party of Yugoslavia), “Radnički List” (the Workers’ Newspaper). In order to set the stated topic into a broader context, the paper also presents a brief overview of the development of the labour movement in Bosnia and Herzegovina until 1914, as well as ideological aspirations within the international labour movement at that time.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Labor Movement, Socialist Party of Yugoslavia, Ideology, Social Democrats, Centrists, Communists, Jovo Jakšić, *Radnički List* Osijek

Uvod

Radnički je pokret na području Kraljevstva SHS još od svojih početaka, odnosno sredine 19. stoljeća, prolazio ideološku diferencijaciju, koja se odvijala u širem europskom kontekstu. Naime, unutar Druge internacionale (1889.–1916.), došlo je do borbe između desnoga / umjerenijeg i lijevoga / radikalnijeg krila.¹ Kulminacija ovoga sukoba odigrala se nakon 1918. godine, kada su konačno definirane dvije dominantne struje:

¹ Desno je krilo predvodio Eduard Bernstein, a lijevo ruski boljševici, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht itd. Razlozi ovih razmimoilaženja očitivali su se u pitanjima sredstva borbe za političku vlast, kao i o njezinom karakteru i obliku. Naime, Bernsteinove pristaše isticali su kako je borba za poboljšanje položaja radnika moguća samo u okvirima kapitalističkog sustava, i to korištenjem demokratskih sredstava borbe, dok se lijeva struja zalagala za borbu protiv kapitalizma. Ibrahim Karabegović, *Reformistički pravac u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919–1941.*, (Sarajevo: Svjetlost, 1979), 9-10.

socijaldemokratska (sljedbenica Druge internacionale)² i komunistička.³ Istovremeno, pojavila se i treća struja, koja je 1921. godine osnovala Druugu i pol internacionalu u Beču (1921.–1922.).⁴ Ova se struja, koja se inače javila još 1905. pod vodstvom austrijsko-njemačkoga socijaldemokrata i teoretičara Karla Kautskog, zalagala za pomirljivu politiku, pokušavajući kombinirati politiku desnoga i lijevoga krila radničkoga pokreta, stoga su njezini pripadnici nazvani centrumašima.⁵ Unatoč pokušajima organizacijskog strukturiranja, ona nije ostvarila veći utjecaj među radništvom te se vrlo brzo priključila dominantnijoj socijaldemokratskoj struji (1922.), čime je stvorena Socijalistička radnička internacionala.

Iz navedenoga, očito je da je vrijeme neposredno nakon Prvog svjetskog rata bilo iznimno dinamično u smislu ideoloških prijevora među ondašnjim radništvom. Ovo je dodatno došlo do izražaja pobjedom Oktobarske revolucije (1917.) u Rusiji. U kontekstu navedenoga, ideološka razmimoilaženja nisu zaobišla niti mladi jugoslavenski radnički pokret, unutar kojega su se također manifestirala ova previranja, a koja su se javila još krajem 19., odnosno početkom 20. stoljeća.⁶ Ipak,

² Ova je struja nosila još i naziv *reformistička*. Taj je pojam u užem smislu riječi podrazumijevao pojavu karakterističnu za socijaldemokraciju između dva svjetska rata, a može se definirati kao politički pravac koji obuhvaća sve radničke pokrete koje prihvaćaju reformističku političku koncepciju i taktiku, bez obzira na to da li polaze od marksizma ili kojeg drugog učenja. Karabegović, *Reformistički pravac*, 19.

³ Ova se struja oslanjala na revolucionarne principe borbe i diktature proletarijata kao prijelaznog oblika vladavine do uspostave socijalističke države.

⁴ Druga i pol internacionala osnovana je 27. II. 1921. godine. U njezin su sastav između ostaloga ušli Nezavisni socijaldemokrati Njemačke (USPD), Nezavisna radnička stranka (ILP), Socijalno-demokratska stranka Švicarske (SPS) i dr. Među njezine se najistaknutije pristaše ubrajaju Julius Martov (1873.–1923.) te Otto Bauer (1881–1938).

⁵ Pojmove poput *socijalpatrioti*, *socijalfašisti*, *desnica*, *centrumaši* konstruirao je Vladimir Iljič Uljanov Lenjin tijekom Prvoga svjetskog rata. Momčilo Zečević, “Jugoslavenska socijaldemokratija prema II i III internacionali. Povodom knjige Vlado Strugar, ‘Jugoslavenske socijaldemokratske stranke 1914–1918’, Zagreb 1963, 322.”, u: *Prilozi za istoriju socijalizma*, knj. I, ur. P. Damjanović, (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1964), 392.

⁶ Prve ideološke borbe u srpskom radničkom pokretu vođene su oko ideja Svetozara Markovića (1846.–1875.) te oko odnosa radničkoga pokreta prema selu. S druge strane, u Hrvatskoj se pojavila anarhistička struja, koja je oštro oponirala stranačkom vrhu, prije svega u smislu propitivanja metoda generalnoga štrajka.

ovakva se gibanja tada još nisu osjetila u bosanskohercegovačkom pokretu, koji je bio prilično jedinstven u prihvaćanju austromarksizma.⁷ Unatoč tomu, upravo se u njegovim okvirima u poslijeratnom razdoblju Prvoga svjetskog rata razvila izrazito jaka struja, na tragu Druge i pol internacionale, čiji su sljedbenici, u maniri Lenjinove interpretacije, nazvani centrumaši. Na taj su se način ovdašnji radnici priključili ideološkom razvoju koji je dominirao tadašnjim europskim radničkim pokretom.⁸

Naime, struja predvođena srpskim i bosanskim vođama na Drugom kongresu Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunisti)⁹ održanom u Vukovaru suprotstavila se njegovim zaključcima te na taj način kreirala treću liniju. Njezini su se pripadnici oslanjali na Kautskyjevu interpretaciju, koja je razvila teorijsku podlogu unutar koje su kritizirani neki od temeljnih postulata marksizma. Prateći razvoj svojih europskih istomišljenika jugoslavenski su se centrumaši nakon 1921. počeli približavati sljedbenicima Druge internacionale, koje je u Kraljevini SHS predvodio Vitomir Korać.¹⁰

⁷ Najpoznatiji su predstavnici bili: Otto Bauer (1882.–1938.), Max Adler (1873.–1937.), Karl Renner (1870.–1950.), Rudlof Hilferding (1877.–1943.) itd. Iako je ova teorija trebala označiti radikalniji značaj austrijske socijaldemokracije u odnosu na druge reformističke stranke, zadržana je temeljna premisa o tome kako je moguć mirni prijelaz iz kapitalizma u socijalizam, premda se nisu u potpunosti odrekli diktature proletarijata.

⁸ Valja naglasiti kako se usporedno s ideološkom diferencijacijom odvijao i proces homogeniziranja jugoslavenskoga radničkog pokreta, što je bio iznimno težak proces. Naime, otegotnu okolnost ujedinjenju činili su različiti socio-ekonomski i politički odnosi na području Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kao i struktura radničkoga pokreta. Tako povjesničarka Bosiljka Janjatić ističe da je sindikalno udruživanje nakon 1918. godine ovisilo o društveno-ekonomskim i političkim pitanjima. Pri tome je istaknula da je veliki dio područja buduće Jugoslavije bio podijeljen između Austro-Ugarske (Slovenija, Hrvatska, Vojvodina, dijelovi Srbije, Bosna i Hercegovina) i Turske (Makedonija, južni dijelovi Srbije i dijelovi Crne gore), dok su jedine samostalne države bile Srbija i Crna Gora. Bosiljka Janjatić, *Sindikalni pokret u Jugoslaviji do 1941. godine*, (Zagreb: Sindikalna škola Hrvatske / "Radničke novine", 1981), 6.

⁹ Dalje: SRPJ(k)

¹⁰ Vitomir Korać (1877.–1941.) bio je, između ostalog, urednik *Slobode* te član ugarsko-hrvatske sekcije Međunarodnog biroa u Bruxellesu, a ujedno i prvi socijalistički predstavnik koji je izabran u Hrvatski sabor (1908.). Nakon raskola na lijevu i desnu struju,

Ova je struja imala uporište u Bosni i Hercegovini, a predvodila su je braća Jovo¹¹ i Sreten Jakšić, koji su i u širim jugoslavenskim okvirima bili definirani kao njezini predstavnici. Potonje je bilo uvjetovano činjenicom da su obojica imala vrlo raširenu agitacijsku strukturu, prvenstveno što se tiče veza s hrvatskim radnicima. Tako je Sreten bio izrazito aktivan u razdoblju do 1914. godine, prije svega u smislu doticaja s radničkim pokretom u Dalmaciji, dok se Jovo nakon 1920. godine gotovo u potpunosti posvetio razvoju radničkog pokreta u Hrvatskoj, točnije u Slavoniji. Naime, nakon dolaska u Osijek, on se brzo prometnuo u jednog od najistaknutijih centrumaša, a onda i socijaldemokrata. Njegova je djelatnost u Osijeku obilježena uređivanjem *Radničkog lista* u kojemu je jasno definirao ideološki smjer centrumaške struje. Potonje ne čudi jer se Jakšićeva djelatnost i inače ponajviše očitovala u izdavaštvu, pa je tako i prije no što je došlo do stranačkoga raskola unutar SRPJ(k) Jakšić bio član *Novinarskoga biroa*, koji je trebao determinirati ulogu štampe u razvoju radničkog pokreta.

Osvrćući se na historiografiju vezanu uz radnički pokret, potrebno je naglasiti da je, unatoč hiperprodukciji znanstvenih radova tijekom druge polovice 20. stoljeća u okviru jugoslavenske historiografije, njegov ideološki aspekt bio izrazito slabo zastupljen. Naime, primat u istraživačkim okvirima imala je rekonstrukcija rada stranaka, sindikata, organiziranje štrajkova i sl., dok su teme poput ideologije stavljene na historiografske margine. Navedeno je imalo veliki utjecaj na ovaj historiografski razvoj jer je on ostao vezan uz svoju inicijalnu fazu. I tako, dok su istraživanja vezana uz radnički pokret u zapadnim historiografijama prolazila nekoliko faza, od onih vezanih uz proučavanje organiza-

postaje *spiritus movens* jugoslavenskih socijaldemokrata. Tijekom svoga djelovanja odlučno je odbijao suradnju između socijaldemokrata i komunista, što je dovelo do velikih ideoloških borbi među socijaldemokratima.

¹¹ U izvorima se navode dvije varijante imena: Jovo i Jovan; u ovom će se radu koristiti ime Jovo jer se ono navodi i u novinama u kojima je Jakšić djelovao kao urednik. Suradivao je u sarajevskim listovima *Glas slobode* i *Radnički pokret*, te beogradskim *Radničkim novinama*.

cijske strukture i štrajkova, koja su rezultirala kvantitativnim podacima, do onih čije istraživačko polje postavlja suodnose radničkoga pokreta s ostalim elementima, poput rodnih, migracijskih i sličnih pitanja (*global labour history*), jugoslavenska se historiografija još tijekom 1970-ih i 1980-ih bavila strukturalnim analizama.

U ovom su razdoblju u zapadnoeuropskoj historiografiji povjesničari dali izniman doprinos istraživanju različitih aspekata radničkog pokreta. Među njima su i britanski povjesničari David E. Martin i David Rubinstein, koji su 1979. godine objavili knjigu *Ideology and Labour Movement*.¹² Druga su pak dvojica autora, Keith Laybourn i Jack Reynolds, analizirali utjecaj liberalizma na razvoj radničkoga pokreta između 1890. i 1918. godine. Na taj se način umnogostručio pristup radničkom pokretu, koji je nadišao do tada ustaljene obrasce vezane uz sindikate, partije, štrajkove i sl.

Ipak, u posljednje vrijeme dolazi do promjene navedene prakse. Tomu u prilog ide i objavljivanje spisa Miloša Krpana,¹³ kao i istraživanje osječkoga povjesničara Luke Pejića, koji je objavio monografiju pod nazivom *Historija klasičnoga anarhizma u Hrvatskoj*, unutar koje je analizirao i drugačija stremljenja unutar radničkoga pokreta, mimo dosadašnjega dominantnog marksističkog okvira, postavljajući ga u međunarodni kontekst te kreirajući tezu kako su se unutar radničkoga pokreta razvile i anarhističke ideje, koje su dugo vremena bile marginalizirane, a samim time i izrazito slabo istražene.¹⁴ Ovdje još valja spome-

¹² David E. Martin, David Rubinstein, *Ideology and the Labour Movement. Essays presented to John Saville. (signed by David Martin)*, (Yorkshire: Croom Helm, Rowman and Littlefield, 1979).

¹³ Dejan Dedić (ur.), *Miloš Krpan. Izabrani spisi*, (Zagreb: DAF, 2010).

¹⁴ Luka Pejić, *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj. Fragmenti subverzije*, (Zagreb: DAF, 2016). Istraživanje drugih struja, mimo dominantne marksističke, nije bilo u fokusu historiografskoga istraživanja. Sukladno tomu, istraživanje anarhističke struje bilo je dio većih studija. Tako je Ivan Kovačević u okviru istraživanja vezanih uz radnički pokret u Slavonskom Brodu posvetio manji do rada i Milošu Krpanu. Ivan Kovačević, *Radnički pokret u Slavonskom Brodu 1873–1914.*, (Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje, 1976). Na istom je tragu bio i Stojan Kesić, koji je pojavi anarhizma posvetio desetak stranica u svojoj monografiji. Stojan Kesić, *Odnosi između radničkih pokreta u*

nuti i Matka Globačnika, koji je 2019. godine objavio knjigu *Socijaldemokracija u Prvom svjetskom ratu*, kojom rasvjetljava ulogu stranačkog vodstva s posebnom osvrtom na rat i internacionalizam.¹⁵

Rijetke, te ujedno i fragmentarne primjere poučavanja ideoloških odnosa unutar jugoslavenskoga radničkog pokreta, predstavljaju dva rada Vujice Kovačeva, pod nazivom *Ideološke i političke borbe u radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije (1917.–1919.)*.¹⁶ Nešto ipak malo jasniju sliku daje monografija Tome Milenkovića *Socijalistička partija Jugoslavije (1921.–1929.)* unutar koje se problematizira odnos socijaldemokrata i komunista, kao glavnih nositelja ideoloških sukoba. Ipak, valja naglasiti kako u Milenkovićevoj knjizi, koja pruža niz vrijednih kvantitativnih podataka, vlada neskrivena ideološka uvjetovanost, pa tako socijaldemokratsku politiku naziva antiproleterskom i nehumanom,¹⁷ nastavljajući kako ona zagovara bratoubilačku borbu.¹⁸ U tom smislu knjiga bosanskohercegovačkog povjesničara Ibrahima Karabegovića *Reformistički pravac u radničkim pokretu Bosne i Hercegovine 1919.–1914.* predstavlja iznimno vrijedan izvor za proučavanja treće struje radničkoga pokreta, kao i njezinog suodnosa s komunističkom strujom. Ovaj je povjesničar ujedno i rijedak primjer pokušaja rasvjetljavanja ideološkog aparata radničkog pokreta u razdoblju između dva svjetska rata.

jugoslovenskim zemljama do 1914. godine, (Beograd: Narodna knjiga / Institut za savremenu istoriju, 1976), 45-51. Vidi: Ana Rajković, *Širenje bludnih ideja u Slavoniji. Pojava anarhističkih ideja u radničkom pokretu Slavonije*, (Zagreb: Štočitaš?, 2016.)

¹⁵ Matko Globačnik, *Socijaldemokracija u Prvom Svjetskom ratu*, (Zagreb: Srednja Europa, 2019.)

¹⁶ Vujica Kovačev, "Ideološke i političke borbe u radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije 1917–1919. godine. Deo I: Period maj 1917 – maj 1918. godine". *Istorija radničkoga pokreta*, Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 3/1966, 7-58; Ista, "Ideološke i političke borbe u radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije 1917–1919. godine. Deo 2, Maj 1918. – juni 1919.". *Istorija radničkoga pokreta. Zbornik radova*, Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 4/1967, 73-119.

¹⁷ Toma Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921–1929)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju / Export-press, 1974), 580.

¹⁸ Isto. 583.

Što se pak tiče istraživanja bosanskohercegovačkoga radničkog pokreta, veliki doprinos dao je Arhiv Bosne i Hercegovine, koji je, između ostaloga, objavljivao radove Bože Madžara, vezane uz istraživanje samih početaka razvoja radničkoga pokreta u Bosni i Hercegovini.¹⁹ Posebno je značajno i objavljivanje građe arhiviste Kasima Isovića o prvom generalnom štrajku iz 1906. godine.²⁰ Osim navedenih, različitim aspektima bosanskohercegovačkoga radničkog pokreta bavili su se Dubravka Škarića,²¹ Iljas Hadžibegović²² te Enver Redžić.²³ Posebno mjesto u istraživanju radničkoga pokreta na ovom prostoru ima časopis *Prilozi Instituta za istoriju radničkoga pokreta Sarajevo*, u okviru kojega je objavljen niz članaka, rasprava i studija vezanih uz radnički pokret.²⁴

S druge strane, baš kao i u slučaju istraživanja ideološkoga aspekta, i istraživanja vezana uz odnose i doticaje hrvatskoga i bosanskohercegovačkoga pokreta nisu predstavljala veći fokus interesa. Tako tek možemo istaknuti monografiju Stojana Kesića pod nazivom *Radnički pokreti u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj: veze i odnosi 1894.–1914.*, unutar koje autor obrađuje međusobne utjecaje od osnivanja Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije (SDSHiS), pa sve do

¹⁹ Božo Madžar, *Radnički pokret u Bosni i Hercegovini 1908. godine*, (Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 1982); Isti, *Socijalistički radnički pokret u Bosni i Hercegovini 1911. godine*, (Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 1988).

²⁰ Kasim Isović (ur.), *Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine*, tom II, knj. 2, (Sarajevo: Arhiv Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, 1966).

²¹ *Revolucionarni omladinski pokret u Bosni i Hercegovini*, ured. Z. Antonić i drugi, (Sarajevo: Republička konferencija SSO BiH / Oslobođenje, 1984).

²² Iljas Hadžibegović, *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914. godine*, (Sarajevo: Svjetlost, 1980).

²³ Enver Redžić, *Jugoslavenski radnički pokret i nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini 1918–1941.*, (Sarajevo: Svjetlost, 1983); Isti, *Austromarksizam i jugoslavensko pitanje*, (Beograd: Narodna knjiga / Institut za savremenu istoriju, 1977).

²⁴ Iljas Hadžibegović, "Položaj radništva u Bosni i Hercegovini do majskih štrajkova 1906. godine". *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 3/1967, 47-74; Ahmed Hadžirović, "Štrajkovi radnika u Bosni i Hercegovini 1919 – 1920", *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 8/1972, 105-156; Enver Redžić, "Nacionalno pitanje u političkoj aktivnosti socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine od drugog Kongresa do Kongresa ujedinjenja", *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 10(2)/1974, 163-214.

početka Prvoga svjetskog rata. Time je razdoblje nakon 1914. godine manje-više i dalje ostalo neistraženo.

U kontekstu navedenog cilj je rada analizirati razvoj centrumaške struje u okviru jugoslavenskoga radničkog pokreta s naglaskom na djelovanje Jove Jakšića, kao i na njegovu suradnju s hrvatskim, odnosno osječkim centrumašima, prije svega u smislu uređivanja osječkog centrističkog glasila *Radnički list. Glasilo Socijalističke zajednice Jugoslavije u Osijeku*. Potreba ovog istraživanja proizlazi iz činjenice da je ova struja u okviru jugoslavenske historiografije jednodimenzionalno i fragmentarno interpretirana kao "izdajnička", a da pri tome nije ostavljen prostor za dublje analize uvjetovanosti njezine politike. S druge strane, do sada predmet znanstvenog interesa nije bilo niti djelovanje Jove Jakšića na području Hrvatske. Sukladno tomu, u tom ga smislu ne spominje niti Ibrahim Karabegović kada analizira njegovu centrističku poziciju. Isto tako, dugo je vremena zanemarivana i analiza *Radničkog lista* koji, osim što nam daje uvid u političku platformu Jove Jakšića, a time i jugoslavenskih centrumaša, predstavlja riječak i značajan materijal za proučavanje ideološke linije jugoslavenskih centrumaša, u razdoblju neposredno prije pridruživanja Koraćevim socijaldemokratima. Ovaj nam list također omogućuje da primjenom komparativne metode dodatno istražimo doticaje bosanskih i hrvatskih radnika nakon 1918. godine. Valja istaknuti kako unatoč tomu što je list izašao u svega četiri primjerka (6.–27. listopada 1921.), te se čak niti ne navodi u pojedinim pregledima, poput *Povijesti osječkih novina 1848.–1945.*,²⁵ on itekako predstavlja referentnu točku pri proučavanju ideologije centrumaša u međuratnoj Jugoslaviji.

Vremenski okvir rada, s jedne strane, čini kraj Prvoga svjetskog rata (1918.), kada dolazi do intenziviranja ideoloških prijepora, a s druge strane 1921. godina, kada počinje izlaziti već spomenuti *Radnički list* pod Jakšićevim uredništvom, u kojemu potonji izlaže temeljne razloge ideološke

²⁵ Marina Vinaj, *Povijest osječkih novina 1848.–1945.*, (Osijek: Muzej Slavonije, 1998).

diferencijacije u jugoslavenskom radničkom pokretu, ali se i suprotstavlja nekim pojavama u bosanskohercegovačkom pokretu. Ovo se posebno odnosi na njegovu kritiku dijela bosanskih radnika okupljenih oko časopisa *Zvono* i Jove Šmitrana.²⁶ Iako se vremenski okvir može učiniti prilično suženim u smislu historiografske analize, valja imati na umu činjenicu da su tijekom navedenih godina ideološki prijepori unutar radničkoga pokreta, kako onoga u Europi, tako i onoga na prostoru Kraljevine SHS, doživjeli svoj vrhunac, te da je upravo u ovom razdoblju došlo do kreiranja dihotomije: socijaldemokracija i komunizam. Također ne treba zanemariti niti činjenicu da je ova dihotomija obilježila cijelo međuratno razdoblje, a njezine posljedice osjećaju se i u suvremenom međunarodnom pokretu, što pak s druge strane stvara potrebu odgovaranja na nova istraživačka pitanja.

Rad je u kronološkim okvirima podijeljen u dva dijela. U prvom se dijelu rada daje kratki prikaz razvoja bosanskohercegovačkog pokreta do 1914. godine i njegovi doticaji s radnicima u Hrvatskoj, ali i s ostalim dijelovima buduće Kraljevine SHS, posebno Srbije. Drugi dio rada, ujedno središnji, u širem europskom kontekstu analizira obnovu radničkog pokreta nakon Prvoga svjetskog rata (1914.–1918.), zatim ideološka razmimoilaženja, koja rezultiraju nastankom centrumaške struje, odnosno njezino sjedinjenje sa socijaldemokratima u jedinstvenu stranku Socijalistička partija Jugoslavije (SPJ). Nakon toga analizira se centrumaško glasilo pod nazivom *Radnički list*, koje je izlazilo u Osijeku 1921. godine, a koje je uređivao istaknuti bosanski centrumaš Jovo Jakšić. U završnom dijelu rada, postavljajući ova istraživanja također

²⁶ Ova se grupa izdvojila iz SDS BiH prije 1914. godine, a zalagala se za nacionalističku politiku, ističući potrebu sudjelovanja u nacionalno-oslobodilačkoj borbi. Na taj se način zalagala za tezu da interesi naroda moraju biti iznad međunarodne solidarnosti radničke klase.

Na tragu ovoga je i članak objavljen u osječkom *Radničkom listu*, u kojemu se analizira Šmitranova stranka, za koju je nepotpisani autor naveo da ne predstavlja nikakav nastavak radničke borbe, nego tek paravan za nacionalnu borbu. Zbog toga se ova stranka optužuje za rušenje radničkih organizacija iz izrazito patriotskih razloga. Kao dokaz tomu, navodi se podatak da je policija uz njihovu pomoć vršila uhićenja radničkih vođa. "Ujedinjenje socijal. pokreta u Bosni i Hercegovini", *Radnički list*. Glasilo Socijalističke zajednice Jugoslavije u Osijeku, I, br. 4, (Osijek, 27. 10. 1921, I).

u širi europski kontekst, ističe se potreba njegovog daljnijeg proučavanja, unatoč dominantnoj presumpciji o tome da ovaj dio historiografije predstavlja odavno iscrpljenu temu.

S obzirom na navedeno, u radu će se, između ostaloga, pokušati odgovoriti na pitanja poput: koja je bila ideološka uvjetovanost razvoja pokreta u Bosni i Hercegovini, koji su bili oblici suradnje između bosanskohercegovačkih i hrvatskih radnika, kakav je bio odnos centrumaša prema dominantnim linijama unutar SPJ, zašto Jovo Jakšić dolazi u Osijek itd.

Razvoj bosanskohercegovačkoga radničkog pokreta do 1914. godine

"Proces formiranja radničke klase u Bosni i Hercegovini započeo je posljednjih decenija osmanske vlasti kao integralni dio skromnih razvoja kapitalističkih odnosa."²⁷ Postavljajući razvoj radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini u širi kontekst, potrebno je naglasiti da se on krajem 19. i početkom 20. stoljeća odvijao istovremeno s borbom za nacionalno oslobođenje, kao i politikom likvidacije feudalno-kmetских agrarnih odnosa te klasnom borbom za socijalna prava.²⁸

Što se tiče strukture proletarijata, možemo ustvrditi da su veliki utjecaj na njega imali strani radnici, koji su bili brojniji te uglavnom kvalificiraniji od domaće radne snage.²⁹ Povjesničar Ivan Očak navodi da su većina stranih radnika bili Česi, Nijemci, a među njima bilo je i stotinjak španjolskih Židova. U pogledu strukture koja se odnosi na industriju, veliki utjecaj na formiranje radničke klase imale su drvna, rudarska i građevinska djelatnost³⁰ u okviru kojih se zapošljavalo najviše radnika.

²⁷ Hadžibegović, *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914. godine*, 135.

²⁸ Nikola Babić, *Rat, Revolucija i jugoslovensko pitanje u politici Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1974), 49.

²⁹ Stojan Kesić, "Hrvatski i srbijanski radnički pokret i stvaranje prvih sindikalnih organizacija u Bosni i Hercegovini", u: *Prvo radničko društvo u jugoslovenskim zemljama – Osijek 1867. Materijali naučnog skupa*, ur. Zdravko Krnić, (Osijek: Općinsko vijeće Saveza sindikata Jugoslavije, Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije, 1969), 293.

³⁰ Hadžibegović, *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914. godine*, 136.

Ipak, najveći je broj radnika dolazio iz Hrvatske i Srbije. Uslijed toga Kesić navodi da je utjecaj iz Zagreba i Beograda bio presudan za prodor socijalističke misli u Bosnu i Hercegovinu.³¹ Tako je između ostaloga stizala zagrebačka *Slobodna riječ*, beogradske *Radničke novine* te *Crvena Sloboda* iz Budimpešte.³² Novine su se prodavale putem lokalnih izdavačkih zadruga koje su bile u vlasništvu socijaldemokratskih partija, poput Naše snage u Zagrebu.³³

Slika 1. Prvi kongres SDS BiH, 1909. godine (Izvor: Nikola Babić, “Osnovna obilježja društveno-političkih odnosa i djelatnosti radničkog pokreta u Sarajevu do 1937. godine”, u: *Sarajevo u revoluciji, knj. 1, Revolucionarni radnički pokret 1937–1941.*, ur. N. Albahari i drugi. Sarajevo: Istorijski arhiv Sarajevo, 1976, 5)

³¹ Ana Rajković, Tvrtko Jakovina, *Povijest neostvarenih mogućnosti. Socijaldemokracija i nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918. – 1921.)*, (Zagreb: Regionalni ured Zaklade Friedrich Ebert, 2018), 16.

³² Radilo se zapravo o ilegalnom listu SDSHiS, koji je s prekidima izlazio od 1902. do 1905. godine. Inače, na ovo su područje dolazili i časopisi ostalih radničkih struja, poput anarhističke, odnosno njezinoga časopisa *Der Rebell*, koji se tiskao u Njemačkoj.

³³ Kesić, *Odnosi između radničkih pokreta u jugoslovenskim zemljama do 1914. godine*, 93.

Unatoč represiji koja je je vladala,³⁴ te početnoj heterogenosti radničkoga pokreta, bosanski su se radnici 1905. homogenizirali te su osnovali Glavni radnički savez.³⁵ Već iduće godine, 1. svibnja izbio je štrajk radnika/ica Tvornice duhana u Sarajevu, koji se ubrzo proširio i pretvorio u generalni štrajk. Nakon toga nemiri su se proširili cijelom zemljom, pogotovo u Mostaru, gdje je obustavljen sav promet, dok su jedino “vojna i poštanska vozila mogla da se kreću gradskim ulicama”.³⁶

Navedeni se štrajk treba promatrati u širem međunarodnom kontekstu. Naime, u ovom vremenu diljem Europe došlo je do niza štrajkova, pa tako i na jugu Austro-Ugarske Monarhije, što je dovelo do održavanja prvih generalnih štrajkova na ovim prostorima. Tako je u travnju / svibnju 1905. godine u Osijeku izbio prvi generalni štrajk u Hrvatskoj u kojemu je poginuo i prvi radnik, Srećko Kulundžić (1888./1889.–1905.).³⁷ Ako uzmemo u obzir navedeni utjecaj, koji je dolazio iz Hrvatske, onda možemo zaključiti kako se i ovaj generalni štrajk odvijao pod utjecajem događanja u Hrvatskoj, ali i općenito stanja u međunarodnom radničkom pokretu, prije svega jer su, kako je prethodno istaknuto, veliki dio bosanskoga pokreta činili upravo strani radnici.

Ipak, u organizacijskom smislu, razvoj radničkoga pokreta na području Bosne i Hercegovine započeo je nešto kasnije u odnosu na ostale

³⁴ Ovdje ne treba zanemariti način na koji su se austrougarske vlasti i ranije obračunavale s ovim idejama, pogotovo nakon “strašnoga ženevskoga zločina”, odnosno ubojstva carice Sisi (1898.), nakon kojega su vlasti i na jug carevine slale obavijest o potrebi većega nadziranja radničkoga pokreta, dok su se na socijaldemokratska načela referirale kao pogibeljnu ideju. HR-DAOS-10, Dopis gradskoga poglavarstva u Osijeku, kut. 5753a.

³⁵ Rodoljub Čolaković i dr. (red.), *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, (Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1963), 23.

³⁶ Mahmud Konjhdžić, *Mostarke (fragmenti o revolucionarnoj djelatnosti i patriotskoj opredijeljenosti žena Mostara, o njihovoj borbi za slobodu i socijalizam)*, (Mostar: Veselin Masleša, 1981) 26-27.

³⁷ “Prolila se krv. Jedan ubijen, više ranjenih”, *Narodna obrana*, IV, br. 109, (Osijek, 10. 5. 1905). Više o generalnom štrajku u Osijeku: Luka Pejić, “Crtica o prvom generalnom štrajku u hrvatskoj povijesti”. Dostupno na: <http://www.h-alter.org/vijesti/crtica-o-prvom-generalnom-strajku-u-hrvatskoj-povijesti> (23. 4. 2019); Ana Rajković, “Radnici kao neposlušni građani iz 1905.”. *Zarez. Dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja*, Zagreb, XV, br. 372, 5. 12. 2013, 10-11.

jugoslavenske zemlje. Naime, za razliku od Hrvatske u kojoj je SDSHiS osnovana 1894. godine te Srbije u kojoj su socijaldemokrati osnovali stranku 1903. godine, u BiH je tek u lipnju 1909. godine došlo do osnivanja Socijaldemokratske stranke (SDS BiH), pod vodstvom Sretena Jakšića.

Veliki trenutak za razvoj radničkoga pokreta u Bosni i Hercegovini označio je početak izlaska prvih novina, koje su nosile naziv *Glas slobode*, a čiji je vlasnik i odgovorni urednik bio Rajko Žemva. *Glas slobode* je u predratnom periodu pružio veliku pomoć u stvaranju strukovnih i političkih organizacija i njihovom okupljanju oko SDS BiH, što je doprinijelo podizanju idejnog nivoa radničke klase Bosne i Hercegovine.³⁸

Obnova i djelovanje bosanskohercegovačkog pokreta neposredno nakon Prvoga svjetskog rata

Tijekom Prvoga svjetskog rata na području južnog dijela Austro-Ugarske radnički pokret postavljen je na svojevrsnu pauzu, bilo da se radilo o zabrani uvjetovanoj odlukama vlasti (Slovenija, Hrvatska, Slavonija) ili pak silom prilika (Bosna i Hercegovina i Srbija).³⁹ Uslijed toga, baš kao i u ostatku Europe, njegovo buđenje označio je početak štrajkaškoga vala, koji se javio sredinom 1917. godine. Pojava je ovih štrajkova ponajprije bila uvjetovana teškim ekonomskim stanjem (skupoća, nestašica hrane...). Osim štrajkova, došlo je i do brojnih pobuna i seljačkih nemira, predvođenih zelenim kadrom. Pišući o stanju u Hrvatskoj Branka Boban navela je sljedeće: “Promatraču sa strane moglo se, stoga, činiti da u Hrvatskoj potkraj rata vlada anarhija (...) nema nacionalne organizacije niti državnog i političkog vodstva.”⁴⁰ Na istom je

³⁸ Ibrahim Karabegović, “Glas slobode od 1909–1929. godine i njegov značaj za proučavanje istorije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini”. *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo*, Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, II(2)/1966, 68–69.

³⁹ Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921–1929)*, 21.

⁴⁰ Branka Boban, “Socijalni problemi i njihov utjecaj na raspoloženje najširih slojeva u Bansknoj Hrvatskoj prema stvaranju jugoslavenske države 1918”, u: *Dijalog povjesničara-historičara*, ur. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, Zagreb, 6, 2002, 211–228.

tragu i Ferdo Čulinović koji ističe kako se rat osjećao posvuda, dok su se na ulicama sve više susretali ranjenici i invalidi, a glad je vlada posvuda.⁴¹

Slično je stanje bilo i u Bosni i Hercegovini, čiji je radnički pokret, ponesen revolucionarnim valom, isticao još radikalnije zahtjeve za rješavanje svih značajnijih problema, poput nacionalnog i socijalnog oslobođenja te stvaranja zajedničke jugoslavenske države.⁴² Bosanski su socijaldemokrati u ovom razdoblju bili posebno aktivni, ponajprije sarajevska mjesna organizacija, koja je već u veljači 1919. godine brojala gotovo 2.100 članova.⁴³ Ovo se posebno očitivalo prilikom generalnog štrajka iz veljače 1919. godine, u kojemu su prevladavale parole poput *Živio socijalizam, Dolje imperijalizam* i sl.⁴⁴

U takvoj atmosferi na većini jugoslavenskoga prostora vladalo je uvjerenje kako je konačno došao kraj kapitalizmu. Osječko lokalno glasilo *Radničke novine* pisale su kako kapitalizam “izmožden, iscrpljen leži danas”,⁴⁵ bez svoje vojske kao najjačeg uporišta. Isticalo se kako je stiglo vrijeme socijalizma unatoč tomu što je “četa ‘učenjaka’ raznih struka bila u svijetu zaposlena pobijanjem socijalizma i kolektivizma”.⁴⁶ Iste su novine navodile kako je rat stvorio “nesigurnost i neizvjesnost i neorijentiranost”.⁴⁷ Takvo je stanje zahvatilo čitavo društvo i sve klase, a jedini je izlaz predstavljala socijalistička reforma. Na tom je tragu bio i sarajevski *Glas slobode*, koji je isticao kako kapitalistički društveni poredak stoji pred likvidacijom te kako s Istoka dolaze prvi znaci novog sunca.⁴⁸ Ovaj je diskurs uvelike bio

⁴¹ Ferdo Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima*, (Zagreb: “27. srpanj”, 1957), 77.

⁴² Nikola Babić, “Osnovna obilježja društveno-političkih odnosa i djelatnosti radničkog pokreta u Sarajevu do 1937. godine”, u: *Sarajevo u revoluciji, knj. 1, Revolucionarni radnički pokret 1937–1941.*, ur. N. Albahari i drugi, (Sarajevo: Istorijski arhiv Sarajevo, 1976), 14.

⁴³ Isto. 21.

⁴⁴ Isto. 22.

⁴⁵ “Naš put”, *Radničke novine. Socijalističko glasilo*, I, br. 13, (Osijek, 22. 11. 1918).

⁴⁶ “Peta godina”, *Radničke novine. Socijalističko glasilo*, I, br. 3, (Osijek, 18. 8. 1918).

⁴⁷ “Osnove, osnove, osnove”, *Radničke novine. Socijalističko glasilo*, I, br. 7, (Osijek, 12. 9. 1918).

⁴⁸ Karabegović, “Glas slobode od 1909–1929. godine”, 45.

uvjetovan razvojem revolucionarnoga vala, koji je zahvatio Mađarsku i Njemačku,⁴⁹ a čije je ishodište bila Rusija, odnosno Oktobarska revolucija.

U takvim je okolnostima došlo do obnove radničkoga pokreta u jugoslavenskim zemljama, i to upravo na poticaj bosanskih radnika. Naime, “bosanski su socijaldemokrati još u veljači 1916. godine predlagali da se u Zagrebu pokrene tjednik koji bi izvještavao što se događa u socijalističkoj internacionali”.⁵⁰ U tom smislu prvo radničko glasilo koje je počelo izlaziti na ovom prostorima bio je sarajevski *Glas slobode* (1917.), nakon kojega su počele izlaziti i *Male novine* (Osijek), *Radničke novine* (Beograd) i dr.

Sve se ovo odvijalo u iznimno dinamičnom razdoblju kreiranja državnih struktura. Naime, s obzirom na razvoj situacije na fronti, već su sredinom 1917. godine počela nastojanja da dođe do ujedinjenja u jugoslavensku državu, a koja su ostvarena 1. prosinca 1918. godine, kada je proglašena Kraljevina SHS, čime je prestala postojati provizorna državna tvorevina osnovana dva mjeseca ranije, Država Slovenaca, Hrvata i Srba. Kreiranje novih državnih tvorevina otvorilo je neka nova pitanja u radničkom pokretu, među kojima je i odnos prema ministerijalizmu,⁵¹ koji će označiti početak velikih diferencijacija i konačni raskol samoga pokreta.

⁴⁹ U Mađarskoj je u ožujku 1919. godine proglašena Mađarska Sovjetska Republika, dok se u Njemačkoj vodio sukob između socijaldemokrata predvođenih Philippom Scheidemannom (1865.–1939.) i Friedrichom Ebertom (1871.–1925.), koji su se brutalno obračunali s lijevom strujom, tj. Spartakovim savezom, na čijem su čelu bili Rosa Luxemburg (1871.–1919.) i Karl Liebknecht (1871.–1919.).

⁵⁰ Ana Rajković, Tvrtko Jakovina, *Povijest neostvarenih mogućnosti. Socijaldemokracija i nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918. – 1921.)*, 23.

⁵¹ Termin “ministerijalizam” označio je pristanak pojedinih socijaldemokrata na rad u državnim strukturama, što je radikalniji dio radničkoga pokreta interpretirao kao izdaju te suradnju s klasnim neprijateljem. Termin je nastao 1889. godine kada je francuski socijalist Alexandre Millerand (1859.–1943.) postao članom vlade Waldeck-Rousseau zajedno s Marquisom de Galliffetom, a koji je bio odgovoran za represiju koja je uslijedila nakon Pariške komune (1871.). Taj se čin suradnje s buržoazijom kasnije interpretirao kao čin klasne izdaje s ciljem pretvaranja revolucionarno-klasne partije u *prirepak buržoaske države*.

Ideološka razmimoilaženja i stvaranje centrumaške struje

Ideološke diskrepancije neposredno nakon Prvoga svjetskog rata bile su svojstvene gotovo svim europskim radničkim pokretima, a odnosile su se na sukobe između socijaldemokrata i komunista. One su bile posebno vidljive u njemačkom radničkom pokretu u kojemu je, prema pisanju ondašnjega tiska, došlo do bratoubilačkoga rata između socijaldemokrata i Spartakovog saveza, o čemu je bilo riječi ranije.⁵² Vrhunac ovih sukoba bilo je proglašenje sovjetskih zemalja (Mađarska Sovjetska Republika, Bavarska Sovjetska Republika i dr.).

U ovom se smislu jugoslavenski radnički pokret nije razlikovao od svojih europskih pandana.⁵³ Stoga, kako je navedeno, usporedno s obnavljanjem radničkoga pokreta, odvijala se i ideološka diferencijacija, u kojoj su bosanski radnici imali značajnu ulogu. Prva i temeljna točka razdora bio je ministerijalizam, odnosno ulazak u Narodna vijeća, prema kojemu je među radnicima vladao ambivalentan odnos. To se pokazalo već početkom 1918. godine, kada su se u Zagrebu sastali slovenski, hrvatski i bosanski socijaldemokrati. Naime, dok su hrvatski, odnosno slovenski socijaldemokrati bili za ulazak u Narodno vijeće, bosanski su bili protiv. Dio radničkoga pokreta interpretirao je ovo kao potporu buržujskom, državnom aparatu, ocijenivši takvu politiku kao oportunu. Unatoč tomu, donesena je odluka o ulasku radničkih vođa u državne organe.⁵⁴ Predvodnik politike zagovaranja suradnje s državnim strukturama bio je Vitomir Korać, koji je između ostaloga i ušao u prvu vladu Stojana Protića, kao ministar socijalne politike.

⁵² “Radnički rat u Njemačkoj”, *Radničke novine. Socijalističko glasilo*, II, br. 3, (Osijek, 16. 1. 1919).

⁵³ Valja naglasiti kako su određeni pokušaji u smislu stvaranja jedinstvenog jugoslavenskog proletarijata bili već i ranije. Tako je još 1909. godine došlo do Jugoslavenske socijaldemokratske konferencije u Ljubljani, dok je iduće godine održana i Prva balkanska socijaldemokratska konferencija u Beogradu.

⁵⁴ Vitomir Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine*, knj. I, (Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1929), 252.

Trzavice su izašle na vidjelo i na Zemaljskoj konferenciji (1919.), održanoj u Zagrebu, na kojoj su kao izaslanici sudjelovali i predstavnici bosanskog pokreta Sreten Jakšić i Bogdan Krekić. Neslaganja su se manifestirala prilikom donošenja dviju rezolucija, odnosno rezolucije desne i lijeve struje. Davanjem podrške lijevoj struji, koja je odbacivala politiku sudjelovanja socijaldemokrata u vladi, predstavnici bosansko-hercegovačkog radništva svrstali su se uz radikalniju struju, koju će za nepunih godinu dana ipak napustiti. Na tragu toga, ne iznenađuje činjenica da niti jedan od predstavnika bosanskih radnika nije izabran u vodstvo stranke, koje je preuzela desna struja.

U kontekstu navedenoga, pripadnici lijeve struje nastojali su se homogenizirati. Tako je u Beogradu 1919. godine održan Kongres ujedinjenja, na koji je sarajevska mjesna organizacija SDS BiH uputila 40 delegata, kojima je pružena ogromna potpora na ispraćaju pri odlasku 19. travnja.⁵⁵ Na tom je Kongresu osnovana SRPJ(k), koja je prihvaćala radikalnije metode djelovanja te se žestoko protivila politici ministerijalizma. Vodeću riječ na Kongresu, kada je na red stiglo pitanje štampe, imao je Jovo Jakšić, koji je istaknuo posebnu ulogu koju ona ima u okvirima radničkoga pokreta, naglasivši potrebu pokretanja centralnog partijskog organa.⁵⁶ Ovo je posebno zanimljivo jer će kasnije centrumaška struja, koju će predvoditi Jakšić, oštro kritizirati partijsku centralističku politiku.

Uskoro je uslijedio odgovor desnoga krila te novi kongres, koji je označen kao “pravo ujedinjenje” jugoslavenskoga radništva. Naime, samo dva mjeseca nakon što je lijeva struja osnovala SRPJ(k), desna je u Novom Sadu osnovala Socijaldemokratsku stranku Jugoslavije (SDSJ). Pravdajući svoju suradnju s državnim strukturama, Korać je na Kongresu naglasio kako socijalisti ne smiju biti pasivni u trenutku kada se treba donijeti Ustav. Samo aktivnim sudjelovanjem u politič-

⁵⁵ Babić, “Osnovna obilježja društveno-političkih odnosa i djelatnosti radničkog pokreta u Sarajevu do 1937. godine”, 22.

⁵⁶ Milan Vesović, *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju / IRO Narodna knjiga, 1979), 29.

koj borbi pridonosi se poboljšanju radničke klase. Naglašeno je kako je temeljna razlika, u odnosu na *radikalce* pitanje taktike. Kongres se izričito odredio protiv revolucije i “boljševičke kape”, koju su radikalci navukli.⁵⁷

Time su jasno definirane dvije struje u jugoslavenskom radničkom pokretu. Međutim, nedugo nakon stvaranja ove paradigme, ona je redefiniрана, i to pojavom treće struje, odnosno centrumaša. Svega godinu dana nakon pristajanja uz lijevu, tj. komunističku struju, bosanski radnici na čelu s braćom Jakšić mijenjaju svoje pozicije, te u lipnju 1920. godine, zajedno s dijelom srpskoga radništva, na drugom kongresu SRPJ(k) u Vukovaru, istupaju protiv zacrtane stranačke politike. Ovaj kongres, kao i niz drugih kongresa u Europi, tada je označio konačnu fazu procesa diferencijacije na revolucionarno i reformističko krilo.⁵⁸ U ovom kontekstu, navedeni zaokret posebno iznenađuje ako se uzme u obzir činjenica da su se vodeći ljudi SDS BiH na sjednici Glavnog odbora (26. prosinca 1917. godine) izjasnili za pristupanje Zimmervaldskoj internacionali, odnosno lijevoj struji.⁵⁹ Tom je prilikom istaknuta nedvosmislena opredijeljenost za revolucionarnu organizaciju lijevog krila. Isto tako valja napomenuti da se Jovo Jakšić još 28. ožujka 1919. godine vehementno izjasnio za ljevičarsku liniju, istaknuvši kako će “naša partija biti levičarska (...) i ići će više na levo no centrumaši, pa kako bude”.⁶⁰ Ovo ide u prilog tezi kako u ovom periodu prevladava određena ideološka difuzija unutar jugoslavenskoga radničkog pokreta. Dimitrijević kao razlog ovakvog idejnog zaokreta navodi prvomajski napad vlade na radnički pokret u Bosni i Hercegovini, kao i poraz Mađarske Sovjetske Republike te rasplet oko generalnog

⁵⁷ “Ujedinjena socijal. dem. stranka u Jugoslaviji”, *Socijalista. Socijalno-demokratsko glasilo*, I, br. 3, (Osijek, 3. 8. 1919).

⁵⁸ Karabegović, *Reformistički pravac*, 50.

⁵⁹ Ova je internacionala zapravo predstavljala preteču Treće internacionale.

⁶⁰ Sergije Dimitrijević, “Centrumaši u Srbiji i Bosni i Vukovarski kongres”, u: *Drugi kongres KPJ. Materijali sa simpozijuma održanog 22. I i 23. VI 1970.*, ur. Z. Krnić, (Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije, Beograd: Zajednica institucija za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije, 1972), 48.

štrajka željezničara u travnju 1920. godine.⁶¹ Potrebno je napomenuti kako ovo nije bila isključiva posebnost bosanskohercegovačkoga radničkog pokreta. Naime, slični zaokreti bili su prisutni i u Jugoslavenskoj socijaldemokratskoj stranci (dalje: JSDS)⁶² koja se na svome Desetom kongresu (1917.) izjasnila za uspostavu nove internacionale, odnosno za ljevičarski pravac u radničkom pokretu. Međutim, već 1918. mijenja svoje stavove te se zalaže se obnovu Druge internacionale.⁶³

Temeljna točka navedenih zaokreta bio je odnos prema boljševicima i njihovim metodama uspostave vlasti, kao i prema politici gubljenja partijske autonomnosti u odnosu na Moskvu. Ovdje se zapravo radilo o manifestaciji idejnog raslojavanja u međunarodnom pokretu, koji je dodatno ubrzao raslojavanje i u jugoslavenskom pokretu.

Centrumaši, iako tada još formalno nisu nosili ovaj naziv, u studenom 1920. godine izdali su dokument pod nazivom *Manifest opozicije* u kojemu, između ostaloga, osuđuju “homogenost” koja je zavlada u Partiji, odnosno tezu o ispravnosti samo jedne struje. Posebno su se osvrnuli na zaključke vezane uz podvrgavanje Moskvi, nazivajući to internacionalnim poniženjem ugleda jugoslavenske partije.⁶⁴ U ovom se dokumentu Oktobarska revolucija definira kao čedo nasilnog i prijevremenog porođaja.⁶⁵ Dokument je potpisalo 115 članova partije, koji su ubrzo izbačeni ili su napustili KPJ.

Iako bosanski centrumaši nisu sudjelovali u donošenju *Manifesta*, oni su 1. ožujka 1921. godine izdali proglas u kojemu su se u potpunosti izjasnili za njegov tekst. Ovaj su proglas, između ostalih, potpisali Bogdan Krekić, Jovo i Sreten Jakšić, Franjo Raušer i dr.⁶⁶ Potrebno je istaknuti da pojavu centrumaške struje kod bosanskih radnika Uroš Nedimović objaš-

⁶¹ Isto.

⁶² Njezino je članstvo bilo uglavnom koncentrirano na području Koruške i Štajerske.

⁶³ Momčilo Zečević, “Jugoslavenska socijaldemokratija prema II i III internacionali”, 415.

⁶⁴ “Manifest opozicije”. Dostupno na: http://www.znaci.net/00001/138_19.pdf (8. 4. 2019)

⁶⁵ Karabegović, *Reformistički pravac*, 55.

⁶⁶ Dimitrijević, “Centrumaši u Srbiji i Bosni i Vukovarski kongres”, 78.

njava i nedostatkom vlastite revolucionarne tradicije, velikim socijaldemokratskim nasljeđem, kao i općenito ekonomsko-političkom i kulturnom zaostalosti.⁶⁷

Centrumaška se linija u teorijskom i ideološkom smislu pozivala na ranije spomenutog Kautskoga, koji je imao izrazito negativan stav prema boljševičkoj struji, suprotstavljajući joj demokratski model vlasti, bez koje, prema njemu, nema niti uspostave socijalističke, odnosno komunističke države.⁶⁸ Sukladno tezama jednog od glavnih ideologa ove struje u jugoslavenskom pokretu Živka Topalovića (1886.–1972.), pristaše ove struje smatrale su kako između “reformističke kaljuže” i “azijskog terorizma” treba oživjeti duh marksizma.⁶⁹ Na taj su se način priklonili Drugoj i pol internacionali, koja je udarila temelje ovoj struji. U programskom smislu, ova se internacionala suprotstavila reformizmu Druge, kao i pro-sovjetskom putu Treće internacionale, ističući njihov dogmatizam kao veliku prepreku razvoju radničkoga pokreta. Kako bi konačno definirala svoj smjer, jugoslavenska centrumaška struja priključila se ovoj internacionali, na njezinoj osnivačkoj konferenciji u Beču, na kojoj su se, između ostaloga, obvezali da će raditi na ujedinjenju proletarijata u Kraljevini SHS po njezinim principima.⁷⁰ Tako je kreirana centrumaška linija u jugoslavenskom radničkom pokretu, u kojoj su dominantnu ulogu imali bosanskohercegovački radnici.

Ovoj je struji, uz srpske i bosanske radnike pristupio i dio hrvatskoga radništva, na čelu s Mijom Radoševićem.⁷¹ Tako se grupa nezadovoljnika

⁶⁷ Uroš Nedimović, “Radnički pokret u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini 1921. godine”. *Prilozi instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo*, Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, I(1)/1965, 57.

⁶⁸ Vidi: Karl Kautsky, “Marxism and Bolshevism: Democracy and Dictatorship”. Dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1934/bolshevism/index.htm> (17. 4. 2019)

⁶⁹ Karabegović, *Reformistički pravac*, 58.

⁷⁰ Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921–1929)*, 28.

⁷¹ Mijo Radošević (1884.–1942.) kao delegat hrvatskih socijaldemokrata sudjelovao je na konferenciji u Stocholmu, nakon čega se priključuje komunističkoj struji. Međutim, nedugo nakon Kongresa ujedinjenja pridružuje se socijaldemokratima, da bi se naposljetku pridružio radikalima. Umro je u ustaškom logoru.

iz Hrvatske, koja je imala najjače uporište u Osijeku, odmah nakon Kongresa izdvojila iz KPJ i nastavila djelovati kao Pokrajinski odbor SRPJ(k), “odnosno nakon Obznane, kao Akcioni odbor SRPJ (brišući ono ‘komunista’ iz zagrade)”.⁷² Nedugo nakon ovoga u Zagrebu je sredinom kolovoza 1920. održana skupština centrumaša, na kojoj je došlo do sukoba s komunistima, koji su uspjeli na kraju u potpunosti preuzeti tijek skupštine pretvorivši je u komunističku. Pri tome je istaknuti zagrebački komunist Đuro Cvijić (1896.–1938.) uzeo riječ, tvrdeći kako je jedino KPJ istinska i prava zastupnica interesa jugoslavenskog proletarijata.⁷³

KPJ je nakon Kongresa u Vukovaru kreirala iznimno oštar diskurs prema centrumašima, nazivajući ih dezterima i izdajnicima⁷⁴ te crnim pojavama.⁷⁵ Ovu su struju, uz braću Jakšić, predvodili Živko Topalović te Dragiša Lapčević (1867.–1939.), koji su uskoro osnovali SRPJ, a u čijim se dokumentima, s jedne strane izražava revolucionarnost, a s druge se strane izjašnjava za sudjelovanje u izborima te kreira teza kako trebaju biti ispunjeni određeni socio-ekonomski uvjeti za ostvarivanje socijalizma, što se u potpunosti slaže s premisama Karla Kautskog koji, između ostaloga, zagovara organiziranost proletarijata, kao i stvaranje podloge za njegovu emancipaciju, kao uvjete uspješne borbe.⁷⁶

Inače, SRPJ nije dugo djelovala samostalno. Naime, njezino je vodstvo na određeni način preduhitriilo svoje ideološke pandane u Drugoj i pol internacionali, te su gotovo godinu dana prije njih započeli pregovore sa sljedbenicima Druge internacionale, tzv. koračevcima, vezane uz stvaranje jedinstvene socijaldemokratske stranke. Zbog velike heteroge-

⁷² Slavica Koprivica-Oštrić, “Programi radničkih političkih stranaka osnovanih u Jugoslaviji 1919–1929. (Usporedna analiza)”. *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje, VII(7–8)/1970, 219–254.

⁷³ “Istina o centrumaškoj skupštini u Zagrebu”, *Radnička riječ. Glasilo Komunističke partije Jugoslavije*, II, br. 45, (Osijek, 14. 8. 1920).

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ “Crne pojave”, *Radnička riječ. Glasilo Komunističke partije Jugoslavije*, II, br. 37, (Osijek, 17. 7. 1920).

⁷⁶ Karl Kautsky, “*Ortodoksni marksizam i reformizam*”, (Zagreb: Globus, 1979), 60–66.

nosti, prije svega u ideološkom smislu, ujedinjenje je izvršeno u nekoliko etapa. Prva je bila stvaranje Socijalističke zajednice Jugoslavije (SZJ), početkom kolovoza 1921. godine. Ovdje se odmah pojavio problem jer su bosanski centrumaši bili protiv temeljnog dokumenta, *Protokola sporazuma socijalističkih partija*, smatrajući da se ujedinjenje forsira, bez jasno definirane podloge. Isto tako im je bilo neprihvatljivo sjedinjenje sa *zvonašima*, koje su nazvali nacionalnom i antisocijalističkom organizacijom. Na kraju su bosanski centrumaši zaključili da ovakvo ujedinjenje partija ne predstavlja istinsko ujedinjenje radničke klase.⁷⁷ Nakon ovoga uslijedili su pritisci na bosanske centrumaše, predvođeni Koračem i Topalovićem, koji su čak braću Jakšić, zbog njihovih kritika, nastojali izbaciti iz pokreta.

Valja istaknuti da se sve navedeno odvijalo u iznimno turbulentnim društveno-političkim okvirima. Naime, kraj 1920. godine obilježen je štrajkom rudara u Sloveniji (Trbovlje) i Bosni (Husinska buna). Tom je prilikom brojna štampa, među kojima i *Radnička riječ*, izvještavala o nasilju bosanske vlade protiv rudara, koji su pokrenuli štrajk zbog povećanja nadnice.⁷⁸ Ovakvo je stanje dodatno iskorišteno kako bi se KPJ postavila u ilegalne okvire, što je centrumašima i socijaldemokratima otvorilo prostor za veću agitaciju, pogotovo ako se uzme u obzir činjenica da se *Obznana* nije primjenjivala na njih.

Sjedinjenje centrumaša i socijaldemokrata –
nastanak Socijalističke partije Jugoslavije (SPJ)

Unatoč neslaganjima s vrhom socijaldemokrata, na sastanku mjesne centrumaške organizacije u Sarajevu, 5. rujna 1921. odlučeno je kako će stranka ipak ući u SZJ. Valja istaknuti da je ova zajednica od početka shvaćena kao provizorna organizacija, pa je konačno ujedinjenje izvr-

⁷⁷ Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921–1929)*, 48.

⁷⁸ “Štrajk rudara u Bosni i Hercegovini. Nasilje bosanske vlade”, *Radnička riječ*, I, br. 83, (Osijek, 30. 12. 1920).

šeno već 18. prosinca 1921. godine, kada je osnovana SPJ,⁷⁹ na čijem je čelu bio Dragiša Lapčević, dok je Vitomir Korać imenovan predsjednikom Glavnog odbora.⁸⁰

Odmah je izražen jasan antikomunistički stav u smislu prihvaćanja *Rezolucije o odnosu prema komunistima*, u kojoj je oštro kritizirana diktatura proletarijata, kao i mogućnost suradnje s komunistima.⁸¹ Ovim su sjedinjenjem centrumaši s jedne strane napustili svoje dotadašnje temeljne postulate, od napuštanja principa Druge i pol internacionale i austromarksizma, na koji su se pozivali još od 1909. godine, dok su s druge strane ovom odlukom prihvatili ministerijalizam, odbacivši time sve revolucionarne fraze.

Poveznicu između centrumaša i sljedbenika Druge internacionale činila je spomenuta teorijska osnova Karla Kautskoga, koji je izražavao oštru distinkciju između socijaldemokracije i komunizma, za koju je rekao da se ne zasniva “na malim osobnim ljubomorama”, nego na suprotnosti između dviju iz osnova različite metode, one demokratske i diktatorske koja se provodi u boljševičkoj Rusiji.⁸² U tom je smislu ovaj teoretičar vrlo jasno naznačio diskrepanciju između ideja, kada je u poznatoj knjizi pod naslovom *Social Democracy versus Communism* istaknuo da su socijalističke koncepcije boljševičke, primitivne i sirove.⁸³ Pri tome je posebnu kritiku usmjerio na isticanje revolucionarne djelatnosti u kontekstu ostvarivanja socijalističkoga društva, kao i zanemarivanja demokratskoga ustrojstva u odnosu na diktatorski oblik vladavine, za koji je smatrao da dominiraju u sovjetskoj Rusiji.

⁷⁹ Važno je napomenuti kako je na osnivačkoj konferenciji istaknuto da zbog negativnih konotacija koje ime “socijaldemokracija” nosi, u smislu odgovornosti za početak Prvoga svjetskoga rata, treba izbjeći njezino isticanje u nazivu stranke. Dalje: SPJ

⁸⁰ Što se tiče sindikalnog krila, ono nikada nije u potpunosti ujedinjeno, pa su toga u Bosni i Hercegovini istovremeno samostalno djelovali i centrumaški Glavni radnički savez (GRS) i desni Opći radnički savez (ORS).

⁸¹ Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921–1929)*, 584.

⁸² Kautsky, “*Ortodoksni marksizam*” i reformizam, 109.

⁸³ Karl Kautsky, “*Social Democracy versus Communism*”. Dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1930s/demvscom/ch06.htm> (23. 4. 2019)

Na tragu Kautskyjevog odbijanja revolucionarne preobrazbe društva, možemo promatrati i prethodno istaknuti *Manifest opozicije*, u kojemu se jasno osuđuje oružana borba za uspostavu radničke države. Time centrumaši prihvaćaju i teoriju evolucijskoga socijalizma, koju je još krajem 19. stoljeća razvio njemački socijaldemokratski teoretičar Eduard Bernstein (1850.–1932.).⁸⁴ On u potpunosti odbacuje klasnu borbu te tezu o zaoštavanju klasnih odnosa, ističući da radnici u razvijenim kapitalističkim zemljama poput Engleske nisu postajali revolucionarniji. Stoga, umjesto metode klasne borbe, predlaže metodu parlamentarnoga djelovanja kao načina ostvarivanja socijalističkoga društva, odnosno kao način postupnog / evolucijskog ostvarivanja socijalizma.

Bernsteinovu su teoriju preuzeli i jugoslavenski socijaldemokrati. Na tragu toga su se i zalagali za sudjelovanje u radu državnih organa te su naposljetku i ušli u sastav nekoliko vlada. Iako su centrumaši, dok se nisu izdvojili iz komunističke struje, osuđivali ovakvu politiku, stupanjem u redove SPJ, ova se politika redefinirala. Stoga i Josip Cazi, prilikom analize politike centrumaša, naglašava kako su oni proletarijatu odricali historijsku ulogu proleterske revolucije i značaj diktature proletarijata, smatrajući kako se socijalizam može razviti samo u zemljama visoke kulture i civilizacije.⁸⁵

Iako su se ove dvije struje, barem načelno, suglasile na teorijskoj bazi, još je uvijek vladalo određeno nepovjerenje. U tom kontekstu, valja istaknuti kako se u zapisniku s Glavnog odbora SDSJ od 8. siječnja 1920.

⁸⁴ Potrebno je istaknuti kako je Kautsky razvio teoriju koja je nazvana reformizam, a Bernstein teoriju pod nazivom revizionizam. Iako obje teorije imaju mnogo dodirnih točaka te se u nekim dijelovima i nadopunjavaju, u nekim se aspektima razilaze, što predstavlja određenu konfuziju, pogotovo u smislu Kautskyjeve teze da se klasni odnosi zaoštavaju, čemu se Bernstein protivio. Bernstein je svoje teze iznio u poznatoj knjizi *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Stuttgart, 1899. Knjiga je objavljena 1907. godine i na engleskom jeziku pod naslovom *Evolutionary Socialism*. Usp. Stephen Eric Bronner, “Karl Kautsky and the Twilight of Orthodoxy”. *Political Theory*, X(4)/1982, 580-605.

⁸⁵ Josip Cazi, *Na političkoj liniji Komunističke partije Jugoslavije. Ujedinjeni radnički sindikalni savez i rad komunista u njemu 1935–1940*, (Zagreb: Radničke novine, 1978), 290-291.

godine navodi sljedeće: “Provodi se debata o sporazumu sa centrumašima, pa se konstatuje, da oni sami još ne znaju šta hoće i da sami još vrludaju, i zaključuje se, da se javno ne traži sporazum s njima, niti od naše strane provodi inicijativa.”⁸⁶ Isto tako socijaldemokratsko glasilo *Socijalista* pisalo je o centrumašima kao najvećim neprijateljima radničkoga pokreta, navodeći kako su centrumaši i za socijaldemokrate i za komuniste najgori neprijatelji, predstavljajući ih, između ostaloga, i kao izvore korumpiranosti.⁸⁷

Iako je stvaranje SPJ trebalo okončati ideološka razmimoilaženja među pripadnicama desne struje radničkoga pokreta, to se nije dogodilo. Naime, različiti stavovi centrumaša i grupe predvođene Koraćem, ponajprije u smislu ministerijalizma, kao i Koraćevoga oštrog odbijanja suradnje s komunistima, doprinijelo je daljnjem kreiranju ideoloških diskrepancija unutar SPJ.⁸⁸ Ovo se posebno očitovalo u kasnijem razdoblju i pristupu nacionalnom pitanju, u kojemu je Jovo Jakšić tražio redefiniranje, smatrajući kako Hrvati, Srbi i Slovenci ipak nisu jedna nacija. Na tom tragu Karabegović ističe da je SPJ bila samo formalno jedinstvena, te da je imala jasnu podjelu na desnicu, predvođenu Koraćem, i centar, na čelu s Topalovićem i braćom Jakšić.⁸⁹

U takvim je uvjetima dolazilo do sve veće suradnje između bosanskih i hrvatskih socijaldemokrata, ponajviše zahvaljujući Jovi Jakšiću, koji je nakon Husinske bune, došao u Osijek, gdje je odmah uspostavio veze s ovdašnjim centrumašima, odnosno socijaldemokratima.

⁸⁶ Dimitrijević, “Centrumaši u Srbiji i Bosni i Vukovarski kongres”, 51.

⁸⁷ “Na posao”, *Socijalista*, I, br. 8, (Osijek, 13. VI. 1919).

⁸⁸ Na taj je način došlo do stvaranja više struja, koje su bile nepovjerljive jedna prema drugoj, pa je u stranačkim okvirima došlo do diferencijacije na lijevu (predvođenu centrumašima) i desnu (predvođenu Koraćem i Nedjeljkom Divcem) struju. Glavnu je točku prijepora idućih godina činio odnos prema komunistima. Upravo razmimoilaženje oko tog pitanja obilježilo je SPJ, sve do 1929. godine, kada je proglašenjem Šestojanuarske diktature i njezino djelovanje zabranjeno.

⁸⁹ Karabegović, *Reformistički pravac*, 125.

Djelovanje Jove Jakšića u Hrvatskoj

Kako je i ranije istaknuto, djelovanjem braće Jakšić, pogotovo Jove, kreirana je centrumaška linija u jugoslavenskom radničkom pokretu, a ponajprije u Bosni i Hercegovini. Jovo Jakšić bio je iznimno aktivan tijekom cijeloga međuratnog perioda, pogotovo u smislu da je sve ovo vrijeme bio sekretar Radničke komore, kao i toga da je predstavljao glavnog nositelja centrističke struje unutar SPJ, zbog čega je stranački Oblasni odbor za BiH bio u stalnom sukobu s Glavnim odborom stranke, ponajviše Koraćem. Stoga je njegovo djelovanje u najvećoj mjeri uvjetovano oštrim suprotstavljanjem vrhu SPJ, od apstinencije izbora, o čemu je Oblasni odbor donio samostalnu odluku, do suprotstavljanju stranačkoj politici zagovaranja državnog centralizma. Ovo ne ide u prilog tezi koju je kreirao kroničar osječkog radničkog pokreta Lavoslav Kraus, koji je Jakšića u svojoj knjizi predstavio kao “Koraćevca”.⁹⁰ Kraus se ovdje vjerojatno vodio isključivo činjenicom da je Jakšić istupio protiv odluka Vukovarskoga kongresa, te ga je automatizmom svrstao na stranu sljedbenika Druge internacionale. Ovo ne treba iznenaditi jer je ovakva interpretacija u skladu s dominantnim narativom jugoslavenske historiografije, koja je centrumaše prikazivala isključivo jednodimenzionalno, ne uzimajući u obzir veliku ideološku difuziju koja je vladala ne samo u njihovom nego općenito i u europskom radničkom pokretu.⁹¹ Naime, Jakšića nipošto ne možemo promatrati u okvirima Koraćeve politike, posebno ako uzmemo u obzir njegovo kasnije djelovanje, koje nadilazi vremenske okvire ovoga rada, ali u kojemu je Jakšić kreirao iznimno kritičnu politiku u odnosu na Koraća. Također treba imati na umu prethodno navedenu činjenicu, a to je da je Korać čak htio Jakšića

⁹⁰ Lavoslav Kraus, *Susreti i sudbine. Sjećanja iz jednog aktivnog života*, (Osijek: Glas Slavonije, 1973), 271.

⁹¹ O ovome svjedoči i primjer francuskih centrumaša, koji su se nakon nekoga vremena željeli ponovno priključiti Trećoj internacionali, opravdavajući se postojanjem raznih prisila zbog kojih su prvotno istupili protiv komunističke politike. “Boljševička *Pravda* o centrumašima”, *Radnička riječ. Glasilo Komunističke partije Jugoslavije*, II, br. 45, (Osijek, 14. 8. 1920).

eliminirati iz stranke prilikom procesa ujedinjenja u SPJ, zbog njegove kritike vezane uz način provedbe samoga ujedinjenja.

Unatoč njegovoj profiliranosti unutar jugoslavenskog radničkog pokreta, kako je prethodno napomenuto, Jakšićevo djelovanje na područje Hrvatske, tj. Osijeka, nije temeljito analizirano.

Prema dostupnoj arhivskoj građi, Jovo Jakšić je na područje Osijeka došao vrlo rano, odnosno neposredno prije formalnog ujedinjenja centrumaša i socijaldemokrata u SPJ, negdje tijekom 1921. godine. Ovdje se može postaviti pitanje zašto Jakšić dolazi baš u Osijek. Dio se odgovora zasigurno nalazi u činjenici da su osječki radnici početkom 1921. godine uživali veliki stupanj samostalnosti u odnosu na Koraća, te da tadašnja osječka organizacija nije pripadala niti SRPJ niti SDSJ. Naime, ona se tek u rujnu priključila provizornoj SZJ. Može se pretpostaviti da je Jakšić u ovome vidio mogućnost slobodnijega djelovanja u odnosu na socijaldemokratske stranačke strukture, koje je uvelike definirao Vitomir Korać.

I dok još ne postoje točni podaci koji bi rasvijetlili razloge njegova dolaska, očito je da je odmah po dolasku uspostavio dobre odnose s ovdašnjim socijaldemokratima, prvenstveno njihovim vođom Ivanom Galovcem, pa je već krajem iste godine počeo uređivati spomenuti *Radnički list*. *Glasilu Socijalističke zajednice Jugoslavije u Osijeku*. Ove su novine predstavljale službeno glasilo SZJ, a počele su izlaziti u listopadu 1921., točnije dva mjeseca prije stvaranja SPJ. Na taj način, s jedne strane, ove novine predstavljaju rijedak izvor centrumaškoga glasila, koji omogućava uvid u njihove ideološke stavove, dok s druge strane, tiskanje glasila, svega nekoliko mjeseci nakon pridruživanja SZJ, ukazuje na činjenicu da su osječki centrumaši bili itekako bili organizirani te povezani sa svojim istomišljenicima u ostatku Kraljevine.⁹² Tomu u prilog ide i Jakšićev dolazak, pri čijoj analizi treba uzeti u obzir i činjenicu da je grad Osijek u ovo vrijeme predstavljao jedno od rijetkih uporišta centrumaša, kao i to da su, kako

⁹² Osječki se ogranak centrumaša pridružio SZJ u rujnu 1921., a već je u listopadu počeo objavljivati svoje glasilo.

je ranije navedeno, još od kraja 19. stoljeća postojali međusobni kontakti hrvatskih i bosanskih radnika.

S obzirom na to da je Jakšić i prije dolaska u Osijek bio profilirana pojava u radničkom pokretu Kraljevine SHS, ne iznenađuje činjenica da je upravo on vodio prvu konferenciju osječkoga ogranka SZJ, koja je održana u rujnu 1921. godine. Otvarajući konferenciju, istaknuo je da jedino ujedinjeni proletarijat može voditi klasnu borbu. Ovom je prilikom Jakšić izabran i u odbor osječkoga ogranka, zajedno sa Stevom Klasom, Markom Leitnerom, Ivanom Galovcem i ostalima,⁹³ postavši na taj način jednim od glavnih vođa osječkih centrumaša.

Ipak, Jakšićevo djelovanje na osječkom području obilježeno je ponajprije uređivanjem *Radničkoga lista*. Razlog kratkog izlaženja vjerojatno se nalazi u činjenici da su već tada vršene intenzivne pripreme za sjedinjenje s ostale dvije socijaldemokratske stranke (JSDS i SDSJ), a koje je ubrzo, odnosno već u prosincu iste godine, izvršeno. Stoga je i prestala postojati potreba postojanja centrumaškoga glasila.

Što se pak tiče samoga lista i njegove strukture, na temelju analiza izdanih brojeva možemo zaključiti da je glasilo imalo tri dominantne funkcije: stvaranje diskrepancije u odnosu na komunističku struju, kreiranje vlastitih ideoloških postulata te ukazivanje na stanje radničke klase u državi.

U kontekstu prve navedene funkcije, pri objavljivanju ovoga glasila korišteni su razni diskursni modeli, koji su imali cilj diskreditirati komunističku struju, svodeći njezinu politiku na puki dogmatizam i besplodni radikalizam koji ne odgovara duhu vremena.⁹⁴ Sukladno narativu koji je glasilo razvijalo, očito je bilo da želi napraviti odmak od tadašnje KPJ i njezine teorijske podloge. U tom kontekstu naglašavalo se komunističko pogrešno shvaćanje kraja kapitalističke proizvodnje. Štoviše, glasilo je isticalo da se kapitalizam nastavio

⁹³ "Socijalistička zajednica u Osijeku", *Radnički list*. *Glasilu Socijalističke zajednice Jugoslavije u Osijeku*, I, br. 1, (Osijek, 6. 10. 1921).

⁹⁴ "Ujedinjenje i naši zadaci", *Radnički list*. *Glasilu Socijalističke zajednice Jugoslavije u Osijeku*, I, br. 1, (Osijek, 6. 10. 1921).

razvijati zajedno s proizvodnjom te da je na taj način nastupilo doba njegova najvećeg prosperiteta. Ovo je iskorišteno kako bi se dodatno naglasile krive postavke komunističke teorije, a samim time i njihove politike.⁹⁵

S istim su ciljem novine prenosile iskustva povratnika iz Rusije. Tako je u trećem broju objavljeno svjedočanstvo jednoga intelektualca, koji je nakon povratka iz Rusije ukratko prepričao svoje iskustvo. Prema njemu, u boljševičkoj je Rusiji vladala strašna skupoća, tako da je par cipela koštao pola milijuna rubalja. Slična situacija, prema njegovom svjedočenju, vlada i u pogledu željeznice, koja je postala nečuveno skupa. Istaknuo je kako narod u svemu oskudijeva, od hrane do lijekova. Nadalje, opisujući stanje, naveo je da se sa zarobljenicima postupalo gore nego u vrijeme carizma jer im se oduzimala sva imovina, uključujući i odjeću.⁹⁶

Razvijanjem ovakvog narativa i diskursnoga modela, Jakšić je kao urednik te pripadnik SZJ kreirao odmak u odnosu na komuniste, koji su već tada bili u dubokoj ilegali, pogotovo nakon stupanja na snagu *Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi* (2. kolovoza 1921.), prema kojemu su se dodatno pooštrile zakonske represije u odnosu na komunističko djelovanje. Tako je čak čl. 2. propisana kazna od 20 godina zatvora i za one koji nadležnim organima ne prijave antidržavno djelovanje.⁹⁷

Stoga ne čudi ovakvo distanciranje od komunista, iako su bosanski centrumaši, kojima je pripadao i Jakšić, prema pisanju Tome Milenkovića, prvih godina stvaranja SPJ imali nešto blaži stav u odnosu na stranački vrh.⁹⁸

Što se tiče ideološkoga definiranja, ono je jasno vidljivo na prvim stranicama *Radničkoga lista*. Prema objavljenim člancima, radnici

⁹⁵ “Komunizam i socijalizam”, *Radnički list. Glasilo Socijalističke zajednice Jugoslavije u Osijeku*, I, br. 3, (Osijek, 29. X. 1921).

⁹⁶ “Iz boljševičke Rusije”, *Radnički list. Glasilo Socijalističke zajednice Jugoslavije u Osijeku*, I, br. 3, (Osijek, 29. 10. 1921).

⁹⁷ *Zbornik zakona i naredaba valjanih za Hrvatsku i Slavoniju*, (Zagreb: Tisak Zaklade tiskara Narodnih novina, 1925), 48.

⁹⁸ Milenković, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921–1929)*, 589.

okupljeni oko ovoga glasila isticali su kako ne pripadaju ni desno ni lijevo te da njihova stranka SZJ predstavlja radni narod.⁹⁹ Isto su se tako jasno distancirali i od ostalih stranaka, ističući sljedeće: “naša stranka mora da znade da ni jedna od današnjih buržujskih partija ne će iskreno da zaštiti prava radnoga naroda”. Tako su navodili kako svaka stranka samo štiti interese svoje klase od “koruptnih demokrata”, koji besprijernom licemjernošću govore i pišu o demokraciji, do šovinističkih radikala, kao i radićevaca, koji samo siju razdor. Stoga zaključuju da “u današnje političke stranke (...) radništvo ne može da imade povjerenja, ono može da imade samo ali čvrsto i nepokolebivo povjerenje u sebe u brojčanu svoju snagu i u svoju djelatnu moć”.¹⁰⁰

Unatoč prednosti članicama koje su se bavile definiranjem stranačke linije, *Radnički list* donosio je i vijesti vezane uz položaj radničke klase. Tako je u drugom broju objavljeno kako su radnici u osječkoj Ljevaonici podvrgnuti strašnim uvjetima rada. Prema jednom članku, u Ljevaonici je “izveden (...) pokušaj, da se jedan radnik upotrebi da radi za dvojicu i to ne samo opterećujući ga istim poslom na svom mjestu, nego na dva mjesta u isto doba”.¹⁰¹ Sukladno tomu, uredništvo je ovaj list prozvalo braniteljem radničkih interesa, pozivajući radnike na davanje potpore listu, u smislu pretplaćivanja na njega, kako bi se borba mogla produžiti.

Na taj je način Jovo Jakšić utjecao na daljnje jačanje ove struje u Hrvatskoj, točnije u Osijeku, a samim time je i kreirao narativ koji se oštro suprotstavio ovdašnjoj komunističkoj struji, pokušavajući omasoviti SZJ.

Potrebno je istaknuti i da je Jakšić list dijelom iskoristio kako bi se obračunao sa svojim ideološkim suparnicima u Bosni, prije svega sa Jovanom Šmitranom, koji je u međuvremenu ušao u Glavni odbor SZJ. Tako je u članku pod nazivom “Ujedinjenje socijal. pokreta u Bosni i

⁹⁹ “Naše stanovište”, *Radnički list. Glasilo Socijalističke zajednice Jugoslavije u Osijeku*, I, br. 2, (Osijek, 13. 10. 1921).

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ “Svirepa eksploatacija”, *Radnički list. Glasilo Socijalističke zajednice Jugoslavije u Osijeku*, I, br. 2, (Osijek, 13. 10. 1921).

Hercegovini” Šmitrana nazvao nacionalistom koji iskorištava radnički pokret za svoju patriotsku politiku.

O iznimnoj angažiranosti Jove Jakšića u osječkom radničkom pokretu i u idućem razdoblju govori i činjenica da je, između ostaloga, bio i na čelu Bolesničke blagajne, ali i to da je često dolazio u fizičke sukobe s ovdašnjim komunistima. O jednom takvom izvijestilo je i glasilo zagrebačkih komunista *Radnička štampa*, donoseći vijest o tome kako je Jakšić, koji je nazvan notornom i neuračunljivom pijandurom, ušao u fizički obračun s osječkim komunistom Josipom Reichom u Radničkom domu, gdje ga je, kako se navodi, kamenorezačka pesnica udarila u glavu, pa je Jakšić zvaao policiju u pomoć. Cijela je stvar završila na kotarskom sudu, nakon čega je Jovo dva dana proveo u zatvoru.¹⁰² O ovome je događaju izvijestila i *Slobodna riječ*, koja je pak istaknula da je Reich dva puta ošamario Jakšića, i to tako da mu je lijevi obraz ispucao, a lijevo oko nateklo.¹⁰³

Kako god bilo, Jovo Jakšić predstavlja iznimno zanimljivu pojavu u jugoslavenskom radničkom pokretu, zahvaljujući prije svega djelovanju koje je nadilazilo okvire bosanskohercegovačkog pokreta, sukreirajući na taj način i ideološke aspekte radničkoga pokreta u Hrvatskoj, odnosno Kraljevini SHS.

¹⁰² “Megaloman Jova Jakšić”, *Radnička štampa. Organ Centr. Međusaveznog sindikalnog odbora Jugoslavije*, II, br. 33, (Zagreb, 28. 10. 1922).

¹⁰³ HR-DAOS-2103, kut. 11, prijepis članka iz *Slobodne riječi*, “Osječki boljševizam”, 20. 9. 1922.

Slika 2. Naslovnica Radničkog lista (6.–27. listopada 1921.)

Zaključak

Razvoj centrumaške struje unutar jugoslavenskog, a time i bosansko-hercegovačkog radničkog pokreta predstavljao je odraz zbivanja u međunarodnim okvirima. Na tom tragu, konačna diferencijacija uslijedila je tijekom 1921. godine, kada se centrumaška linija na Vukovarskom kongresu posebno izdvaja i osniva privremenu stranku SRPJ. Kako smo vidjeli, razlozi su bili mnogostruki, ali temeljni uzrok stvaranja ove stranke, predvođene Živkom Topalovićem i braćom Jakšić, nalazio se u činjenici da su se centrumaši na tragu premisa Karla Kautskog odupirali pokoravanju Moskvi te inzistiraju na revolucionarnoj metodi osvajanja vlasti.

Slijedeći približavanja europskih pandana, sljedbenika Druge internacionale, i ovdašnji su se centrumaši ujedinili s njima u SPJ, koja je prema nekim povjesničarima bila samo formalno jedinstvena. Naime, njezino je stranačko djelovanje obilježeno snažnim djelovanjem centrumaške linije, koja unatoč ujedinjenju nije izgubila svoj ideološki identitet.

Ova je struja zahvaljujući političkom angažmanu, ponajprije Jove Jakšića u Bosni i Hercegovini, bila najorganiziranija, premda ne možemo govoriti o elementu masovnosti. U vremenu nakon Prvog svjetskog rata on je svojim teorijskim člancima kreirao temelje ove struje, na temelju kojih možemo analizirati ideološku uvjetovanost razvoja radničkog pokreta u BiH. S druge strane, kako smo vidjeli, njegovo je djelovanje bilo iznimno aktivno i izvan granica bosanskohercegovačkog radničkog pokreta, pa je tako od 1921. godine uvelike doprinio razvoju centrumaške linije u Hrvatskoj, odnosno Osijeku, kao njezinom središtu, uređujući službeno stranačko glasilo *Radnički list*. Upravo nam navedeno pruža odgovor na postavljeno istraživačko pitanje vezano uz oblike suradnje između hrvatskih i bosanskohercegovačkih radnika. Također na temelju njega možemo zaključiti da se centrumaška linija nije izgubila u okviru SPJ, nego da je na teorijskom tragu izgradila vlastiti

ideološki identitet. Unatoč tomu, ova struja, mimo već navedene studije povjesničara Ibrahima Karabegovića, nije dovoljno istražena u širim okvirima jugoslavenskog međuratnog razdoblja.

Iz navedenoga proizlazi činjenica kako radnički pokret na ovim prostorima i dalje predstavlja iznimno potentno istraživačko područje, koje pruža mogućnost različitih analiza i studija. Za to postoji nekoliko razloga, među kojima se ističe dosadašnje ideološko uvjetovano pristupanje ovoj struji, nedovoljna razvijenost jugoslavenske historiografije u ovom području, koja se, kako je istaknuto u uvodu, nije pridružila suvremenim istraživačkim obrascima, nego je ostala u svojoj početnoj fazi, što nam danas pruža mogućnost otvaranja niza istraživačkih pitanja, od odnosa radničkoga pokreta prema rodnom pitanju, preko ideoloških stremljenja, do utjecaja migracija na njegov razvoj.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

- Državni arhiv u Osijeku, Osijek (HR-DAOS):
  - Fond Gradskoga poglavarstva, 1867–1914.
  - Zbirka dokumenta radničkoga pokreta, 1918–1922.

Objavljeni izvori:

- *Zbornik zakona i naredaba valjanih za Hrvatsku i Slavoniju*. Zagreb: Tisak Zaklade tiskara Narodnih novina, 1925.

Štampa:

- *Hrvatske pučke novine*, Sarajevo, 1921.
- *Male novine*, Radničko glasilo, Osijek, 1918.

- *Narodna obrana*, Osijek, 1905.
- *Radnička riječ*, Glasilo Komunističke partije Jugoslavije, Osijek, 1920.
- *Radničke novine*, Socijalističko glasilo, Osijek, 1918.
- *Radnički list*, Glasilo Socijalističke zajednice Jugoslavije u Osijeku, Osijek, 1921.
- *Socijalista*, Osijek, 1919.

LITERATURA

Knjige:

- AntoniĆ, Zdravko i drugi (red.). *Revolucionarni omladinski pokret u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Republiĉka konferencija SSO BiH / OsloboĊenje, 1984.
- Babić, Nikola. *Rat, Revolucija i jugoslovensko pitanje u politici Socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1974.
- Bastaić, Konstantin (ur.). *Jean Jaurés i socijalizam. Izbor rasprava, govora i ĉlanaka*. Zagreb: Kultura, 1954.
- Cazi, Josip. *Na političkoj liniji Komunističke partije Jugoslavije. Ujedinjeni radniĉki sindikalni savez i rad komunista u njemu 1935–1940*. Zagreb: Radniĉke novine, 1978.
- Ćolaković, Rodoljub i drugi (red.). *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*. Beograd: Institut za izuĉavanje radniĉkog pokreta, 1963.
- Hadžibegović, Iljas. *Postanak radniĉke klase u BiH i njen razvoj do 1914. godine*. Sarajevo: Svjetlost, 1980.
- Ćulinović, Ferdo. *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima*. Zagreb: “27. srpanj”, 1957.
- Dedić, Dejan (ur.). *Miloš Krpan. Izabrani spisi*. Zagreb: DAF, 2010.
- Globaĉnik, Matko. *Socijaldemokracija u Prvom svjetskom ratu*. Zagreb: Srednja Europa, 2019.

- Isović, Kasim (ur.). *Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine*, tom II, knj. 2. Sarajevo: Arhiv Socijalistiĉke Republike Bosne i Hercegovine, 1966.
- Janjatović, Bosiljka. *Sindikalni pokret u Jugoslaviji do 1941. godine*. Zagreb: Sindikalna škola Hrvatske / “Radniĉke novine”, 1981.
- Kautsky, Karl. *“Ortodokсни marksizam” i reformizam*. Zagreb: Globus, 1979.
- Karabegović, Ibrahim. *Reformistiĉki pravac u radniĉkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919–1941*. Sarajevo: Svjetlost, 1979.
- Kesić, Stojan. *Radniĉki pokreti u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj: veze i odnosi 1894–1914*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1990.
- Kesić, Stojan. *Odnosi između radniĉkih pokreta u jugoslovenskim zemljama do 1914. godine*. Beograd: Narodna knjiga / Institut za savremenu istoriju, 1976.
- Konjhodžić, Mahmud. *Mostarke (fragmenti o revolucionarnoj djelatnosti i patriotskoj opredijeljenosti žena Mostara, o njihovoj borbi za slobodu i socijalizam)*. Mostar: Veselin Masleša, 1981.
- Korać, Vitomir. *Povjest radniĉkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Od prvih poĉetaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine*, knj. I. Zagreb: Radniĉka komora za Hrvatsku i Slavoniju, 1929.
- Kovaĉević, Ivan. *Radniĉki pokret u Slavonskom Brodu 1873–1914*. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje, 1976.
- Kraus, Lavoslav. *Susreti i sudbine. Sjećanja iz jednog aktivnog života*. Osijek: Glas Slavonije, 1973.
- Madžar, Božo (ur.). *Radniĉki pokret u Bosni i Hercegovini 1908. godine*, T. 8. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 1982.
- Madžar, Božo (prir.). *Socijalistiĉki radniĉki pokret u Bosni i Hercegovini 1911. godine*. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 1988.
- Martin, David E, Rubinstein, David. *Ideology and the Labour Movement. Essays presented to John Saville (signed by David Martin)*. Yorkshire: Croom Helm, Rowman and Littlefield, 1979.

- Milenković, Toma. *Socijalistička partija Jugoslavije (1921–1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju / Export-press, 1974.
- Pejić, Luka. *Historija klasičnog anarhizma u Hrvatskoj. Fragmenti subverzije*. Zagreb: DAF, 2016.
- Rajković, Ana. *Širenje bludnih ideja u Slavoniji. Pojava anarhističkih ideja u radničkom pokretu Slavonije*. Zagreb: Štočitaš?, 2016.
- Rajković, Ana; Jakovina, Tvrtko. *Povijest neostvarenih mogućnosti. Socijaldemokracija i nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918. – 1921.)*. Zagreb: Regionalni ured Zaklade Friedrich Ebert, 2018.
- Redžić, Enver. *Austromarksizam i jugoslavensko pitanje*. Beograd: Narodna knjiga / Institut za savremenu istoriju, 1977.
- Redžić, Enver. *Jugoslavenski radnički pokret i nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini 1918–1941*. Sarajevo: Svjetlost, 1983.
- Vesović, Milan. *Revolucionarna štampa u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929*. Beograd: Institut za savremenu istoriju / IRO Narodna knjiga, 1979.
- Vinaj, Marina. *Povijest osječkih novina 1848.–1945*. Osijek: Muzej Slavonije, 1998.
- Vranicki, Predrag. *Historija marksizma*, knj. I i II. Zagreb: Liber / Naprijed, 1978.

Članci:

- Babić, Nikola. “Osnovna obilježja društveno-političkih odnosa i djelatnosti radničkog pokreta u Sarajevu do 1937. godine”, u: *Sarajevo u revoluciji, knj. 1, Revolucionarni radnički pokret 1937–1941.*, ur. N. Albahari i drugi. Sarajevo: Istorijski arhiv Sarajevo, 1976, 9-63.
- Boban, Branka. “Socijalni problemi i njihov utjecaj na raspoloženje najširih slojeva u Banskoj Hrvatskoj prema stvaranju jugoslavenske države 1918”, u: *Dijalog povjesničara-historičara*, ur. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, Zagreb, 6, 2002, 211-228.

- Bronner, Stephen Eric. “Karl Kautsky and the Twilight of Orthodoxy”. *Political Theory*, X, 4, 1982, 580-605.
- Dimitrijević, Sergije. “Centrumaši u Srbiji i Bosni i Vukovarski kongres”, u: *Drugi kongres KPJ. Materijali sa simpozijuma održanog 22. I i 23. VI 1970.*, ur. Z. Krnić. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije, Beograd: Zajednica institucija za izučavanje novije istorije naroda i narodnosti Jugoslavije, 1972, 47-84.
- Hadžibegović, Iljas. “Uloga stranog radništva u organizovanju radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini 1878–1906. godine”. *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu*, Sarajevo, Institut za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, V, 5, 1969, 145-163.
- Hadžibegović, Iljas. “Položaj radništva u Bosni i Hercegovini do majskih štrajkova 1906. godine”. *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 3, 1967, 47-74.
- Hadžirović, Ahmed. “Štrajkovi radnika u Bosni i Hercegovini 1919 – 1920”. *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 8, 1972, 105-156.
- Karabegović, Ibrahim. “Glas slobode od 1909–1929. godine i njegov značaj za proučavanje istorije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini”. *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo*, Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, II, 2, 1966, 27-75.
- Kesić, Stojan. “Srpska socijaldemokratija prema radničkom pokretu Bosne i Hercegovine do 1908. godine”, u: *Istorija radničkog pokreta. Zbornik radova*, ur. P. Morača, knj. 2. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1965, 7-38.
- Kesić, Stojan. “Hrvatski i srbijanski radnički pokret i stvaranje prvih sindikalnih organizacija u Bosni i Hercegovini”, u: *Prvo radničko društvo u jugoslovenskim zemljama – Osijek 1867. Materijali naučnog skupa*, ur. Zdravko Krnić. Osijek: Općinsko vijeće Saveza sindikata Jugoslavije, Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije, 1969, 291-315.

- Koprivica-Oštrić, Slavica. “Programi radničkih političkih strana-ka osnovanih u Jugoslaviji 1919–1929. (Uporedna analiza)”. *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje, VII, 7–8, 1970, 219-254.
- Kovačev, Vujica. “Ideološke i političke borbe u radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije 1917–1919. godine. Deo I: Period maj 1917 – maj 1918. godine”. *Istorija radničkoga pokreta*, Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 3, 1966, 7-59.
- Kovačev, Vujica. “Ideološke i političke borbe u radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije 1917–1919. godine. Deo 2, Maj 1918. – juni 1919.”. *Istorija radničkoga pokreta. Zbornik radova*, Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 4, 1967, 73-180.
- Nedimović, Uroš. “Radnički pokret u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini 1921. godine”. *Prilozi instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo*, Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, I, 1, 1965, 55-95.
- Očak, Ivan. “Josip Čižinsky-Gorkić. Početak revolucionarnog puta”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu, XVII, 17, 1984, 161-206.
- Priklmajer-Tomanović, Zorica. “Radnički pokret u jugoslovenskim zemljama do 1914. godine”, u: *Priručnik za istoriju međunarodnog radničkog pokreta*, ur. S. Belić-Franić, Lj. Krešić. Beograd: Izdavačko preduzeće Rad, 1964, 415-450.
- Rajković, Ana. “Radnici kao neposlušni građani iz 1905.”. *Zarez. Dvojednik za kulturna i društvena zbivanja*, Zagreb, XV, br. 372, 5. 12. 2013, 10-11.
- Redžić, Enver. “Nacionalno pitanje u političkoj aktivnosti socijal-demokratske stranke Bosne i Hercegovine od drugog Kongresa do Kongresa ujedinjenja”. *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 10/2, 1974, 163-214.

- Zečević, Momčilo. “Jugoslovenska socijaldemokratija prema II i III internacionali. Povodom knjige Vlado Strugar, ‘Jugoslavenske socijaldemokratske stranke 1914–1918’, Zagreb 1963, 322.”, u: *Prilozi za istoriju socijalizma*, knj. I, ur. P. Damjanović. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1964, 387-419.

Internet:

- “Manifestopozicije”. Dostupno na: http://www.znaci.net/00001/138_19.pdf (8. 4. 2019)
- “Podloga ujedinjenja”. Dostupno na: http://www.znaci.net/00001/138_19.pdf (8. 4. 2019)
- Kautsky, Karl. “Social Democracy versus Communism”. Dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1930s/demvscom/ch06.htm> (23. 4. 2019)
- Kautsky, Karl. “Marxism and Bolshevism: Democracy and Dictatorship”. Dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1934/bolshevism/index.htm> (17. 4. 2019)
- Pejić, Luka. “Crtica o prvom generalnom štrajku u hrvatskoj povijesti”. Dostupno na: <http://www.h-alter.org/vijesti/crtica-o-prvom-generalnom-strajku-u-hrvatskoj-povijesti> (23. 4. 2019)

Summary

A Contribution on the Development of the Centrist line in Bosnia and Herzegovina and its links with the Labor Movement in Croatia through the prism of Jovo Jakšić's work (1918–1921)

The ideological development of the international labor movement, between the two world wars, had an impact on the Yugoslav movement as well. One of the manifestations of this process can be found in the creation of the so-called centrist line, following the teachings of Karl Kautsky (1854–1938). This phenomenon was most evident in the Serbian Bosnian-Herzegovinian labor movement. The main representative of this ideological line, along with Živko Topalović (1886–1972), was Jovo Jakšić (1873–1971), whose influence was especially noticeable in Croatia, namely Osijek, where he came in the early 1920s. Among other activities, Jakšić edited the centrist newsletter, Workers Paper (Radnički list). Analysis of his activism can provide us with answers regarding the questions about forms of cooperation between the two movements, as well as the main ideological aspirations that characterized the Bosnian-Herzegovinian labor movement in that period.